

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

▼ About this capture

1 capture

3 Sep 2014

HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENTET

Du er her: [Helse- og omsorgsdepartementet](#) < [Dokumenter](#) < [NOU-er](#) < [7 Radioaktiv stråling](#)

NOU 2003: 33

Granskning av påstander om uetisk medisinsk forskning på mennesker

Bla i dokumentet: < [6 Elektroder](#) | [1 Litteraturliste](#) > | [Dokumentets forside](#)

7 Radioaktiv stråling

7.1 Mandat og påstander

I kommisjonens mandat heter det at det «gjentatte ganger [har] fremkommet påstander om at forsøkspersoner er misbrukt i medisinsk forskning i etterkrigstidens Norge.» Slik forskning skal blant annet ha funnet sted ved at utsatte grupper har vært gjenstand for forskning med radioaktiv stråling. Mandatet angir at kommisjonens skal granske «alle forhold i forbindelse med påstander om at det i etterkrigstiden fram til ca. 1975 skal ha blitt foretatt forskning med [...] radioaktiv stråling [...] på mennesker.» Mandatet presiserer dette videre ved å si at påstandene synes å dreie seg om «eksperimenter med radioaktiv stråling [...] på psykiatriske pasienter i forbindelse med psykiatrisk forskning».

Påstandene om uetisk medisinsk forskning med radioaktive stråler ble, etter det kommisjonen kjenner til, første gang fremsatt i 1998. Den 28. april 1998 bragte Dagbladet, under overskriften «Atom-forsøk på åndssvake», et intervju med tidligere statsfysikus Fredrik Mellbye. Mellbye uttaler i dette intervjuet:

«Sykehusene Gaustad, Rikshospitalet og Ullevål var involvert i stråleforskning på levende mennesker i 50-60 åra. Folk ble brukt som forskningsobjekter for å utrede strålingens virkninger på menneskekroppen. Jeg regner med at det i sykehusarkivene pasientjournaler fremdeles finnes bevis for at disse forsøkene har funnet sted.»

«Åndssvake og sinnssyke ble utsatt for stråling og røntgenkastret. Jeg kan ikke huske at noen på noe tidspunkt satte foten ned for det som foregikk. Både folk i Helsedirektoratet, psykiatere og andre leger kjente til hva som foregikk.»

Påstandene om uetiske menneskeforsøk med radioaktiv stråling ble senere gjengitt og gjentatt i flere andre medier, også enkelte utenlandske.

To dager senere, den 30. april 1998, bragte Dagbladet en artikkel med overskriften «Sjokkerende internetbase om atomforsøk på mennesker». Internettbasen avisen refererer til er opprettet av det amerikanske «Department of Energy», i kjølvannet av de amerikanske avsløringer om at det i USA har forekommet menneskeforsøk med radioaktive stråler og stoffer.

1 Avisen avslutter artikkelen med å si:

«Flere av dokumentene i basen omhandler også norske forskere sin deltagelse i forsøk med radioaktiv stråling på mennesker.»

7.2 Radioaktiv stråling

7.2.1 Bruk av radioaktiv stråling i medisinsk behandling

I kommisjonens mandat heter det at kommisjonen skal granske påstander om at utsatte grupper har vært utsatt med forsøk med «radioaktiv stråling». Radioaktive stoffer, som for eksempel radium, har den egenskapen at de sender ut ioniserende stråling uten ytre påvirkning, såkalt radioaktiv stråling. Strålingen kan bestå av atompartikler (a- og b- stråling) eller av elektromagnetiske bølgebevegelser (g- stråling). g- stråler er kortbølget, elektromagnetisk stråling, som lys- og røntgenstråler, og har stor gjennomtrengningsevne og vil ikke bøyes av i et elektrisk eller magnetisk felt. Både radioaktiv stråling og røntgenstråling har evnen til å skade eller drepe levende vev, ved at strålingen slår elektroner ut av atomene som den kolliderer med. Samtidig skapes spesielle kjemiske reaksjoner i arvestoffet (DNA-molekylene) og i andre viktige strukturer i normale kroppsceller samt kreftceller.

Stråleterapi eller radioterapi er en medisinsk behandlingsform som skjer ved hjelp av ioniserende stråling fra kunstige strålekilder. Slik terapi inngår i dag som en viktig del av moderne kreftbehandling og -diagnostikk. Røntgenbehandling (også kalt røntgenterapi) inngår også som en del av det moderne strålebehandlingstilbudet.

Strålebehandling benyttes til kreftbehandling av både helbredende og lindrende karakter og ved spredning.

Strålebehandling ble tidligere benyttet ved en rekke godartede tilstander som leddplager og hudlidelser. Bruken av slik behandling er nesten helt opphørt på grunn av andre og mer effektive metoder, samt faren for langtidsbivirkninger.

Stråleterapi gis nesten alltid som en serie av strålefraksjoner. Vanligst gis de aktuelle felt bestråling en gang daglig fem dager i uken i til sammen 10-35 strålefraksjoner. Stråledoser angis i gray (Gy).

En Regjeringen.no benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan tilby deg bedre service. Informasjonskapslene brukes til å forbedre nettstedet og til å analysere bruk av nettstedet. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å bruke nettstedet uten å godta dette.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

▼ About this capture

1 capture

3 Sep 2014

Det norske radiumhospital ble etablert i 1932 for å kunne gi strålebehandling med radium mot kreft. Dette var den første norske institusjonen som brukte radioaktiv stråling i behandling av kreftsykdommer. I 1954 ble sykehuset utvidet med Institutt for kreftforskning, og fire år senere skjedde det en radikal utvidelse av sykehuset fra 71 til 310 sengeplasser. I dag har sykehuset om lag 400 sengeplasser. Institutt for kreftforskning har hatt en sentral rolle innen kreftforskningen, både nasjonalt og internasjonalt. Forskningen er grunnforskning som er konsentrert om eksperimentell forskning på forsøksdyr, celler og vev. Når det gjelder strålebehandling i Norge i dag, gis dette cellen bare ved onkologiske (kreft) avdelinger ved region- og universitetssykehusene og muligens ved enkelte sentralsykehus.

7.3 Granskningskritt

7.3.1 Innledning – kartlegging av påstandene

Påstandene om at utsatte menneskegrupper har vært gjenstand for uetisk forskning med radioaktiv stråling, slik de ble fremsatt i Dagbladet 28. april 1998, bygger alle på utsagn fra tidligere statsfysikus Fredrik Mellbye. Mellbye arbeidet i Helsedirektoratet som statens overlege i hygiene fra 1950 til 1972 og var således leder for direktoratets Hygienekontor, som blant annet hadde ansvar for strålehygieniske spørsmål. Fra 1957 møtte Mellbye, som direktoratets representant, i Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål. 2 I tillegg var Mellbye medlem i arbeidsutvalget til Koordineringsnemnda for ABC-saker og også medlem av atomenergirådet fra 1961 til 1972. 3

Mellbye døde den 4. januar 1999. Etter det kommisjonen har kunnet bringe på det rene har han ikke etterlatt seg skriftlig materiale som kan dokumentere de aktuelle påstandene.

Kommisjonen har kontaktet journalist Kjell Persen, som i april 1998 intervjuet Mellbye. Persen fortalte at han på grunn av Mellbyes høye alder var spesielt oppmerksom på om Mellbye var «åndsfrisk». Etter Persens oppfatning var det grunn til å feste lit til de opplysninger Mellbye gav. Kommisjonen har spurt Persen om det finnes ytterligere materiale knyttet til dette intervjuet, men har fått til svar at slikt materiale ikke eksisterer. Av den grunn har kommisjonen vært henvist til utelukkende å bygge på utsagnene fra nevnte intervju.

Kommisjonens granskning av påstandene om forsøk med radioaktive stråler skiller seg i noen grad fra den øvrige granskningen. Hva angår LSD og dybdeelektroder, var kommisjonen da granskningen startet, kjent med at dette hadde vært benyttet i psykiatrisk behandling. Selve bruken kunne således ikke betviles, og spørsmålene for kommisjonen ble knyttet til forsvarligheten av og formålet med denne. Når det gjelder radioaktive stråler, forholder dette seg delvis annerledes. Riktignok er det på det rene at radioaktive stråler og stoffer i meget stor utstrekning har vært benyttet i granskningsperioden, men det har aldri tidligere vært hevdet at dette i Norge har skjedd annet enn som ledd i diagnostisering og behandling av sykdommer. Så vidt kommisjonen vet, har det aldri tidligere vært fremsatt påstander om at radioaktive stråler eller stoffer har vært benyttet i uetiske medisinske forsøk i den periode granskningen gjelder. Påstandene er ikke underbygget med konkret dokumentasjon, og kommisjonen har derfor hatt en vanskelig oppgave ved granskningen. I det følgende vil kommisjonen foreta en systematisk redegjørelse for de ulike granskningskrittene med en kort oppsummering under punkt 7.4.

7.3.2 Informasjon vedrørende pasienter og pårørende

Kommisjonens generelle oppfordring til pasienter og pårørende om å ta kontakt, har ikke gitt opplysninger som kan underbygge påstandene.

Kommisjonen mottok kun to henvendelser, hvorav én var fra pårørende til en pasient med en blodsykdom, som ble behandlet med radioaktive isotoper. Etter gjennomgang av journalen fant kommisjonen ikke grunnlag for å gå videre med saken. Bruken av radioaktive isotoper i dette tilfellet ble vurdert som adekvat medisinsk behandling og utenfor kommisjonens granskningsfelt.

Den andre henvendelsen var fra en tidligere sykepleier, i tidsrommet 1978 til 1983, som fortalte om en ung kronisk langtidspasient, som hadde vært så radioaktiv at han var et problem for de ansatte. Gjennomgang av denne journalen til denne pasienten gav heller ikke grunnlag for videre granskning.

7.3.3 Informasjon fra helsepersonell, forskere og andre

Kommisjonen har tatt kontakt med forsker Per Haave. I forbindelse med forprosjektet «Sterilisering på medisinsk grunnlag og sammenhengen mellom eugenikk og humangenetikk» gikk Haave gjennom store deler av arkivet til de som er blitt kastret på legalt grunnlag. Forut for undersøkelsene hadde Haave lest intervjuet med Mellbye, og Haave var ved gjennomgangen spesielt fokusert på Mellbyes uttalelser om røntgenkastring. Haave fant imidlertid ingen som var blitt kastret ved hjelp av røntgenstråler.

Kommisjonen har kontaktet historiker Sam Saenger, som skrev sin hovedoppgave «Fra fant til folk» i perioden 1980-1983. Saenger gikk i den forbindelse gjennom arkivet til Norsk misjon blant hjemløse. Arkivet inneholder mapper over hjemløse fra slutten av 1800-tallet og frem til 1970. I alt omfatter arkivet anslagsvis åtti permer, hvorav Saenger gikk gjennom om lag halvparten. Saenger kunne opplyse at det aktuelle materialet ikke inneholder opplysninger om at de omtalte personene skal ha vært utsatt for medisinsk behandling eller forskning innefor granskningsområdet.

Videre har kommisjonen vært i kontakt med avdelingsoverlege Per E. Børdahl, som i 1985 disputerte på et arbeid om sterilisering av kvinner. Han har senere publisert vitenskapelige artikler om steriliseringens historie, både i norske og utenlandske fagtidsskrifter. Han kjenner ikke til at norske kvinner har vært utsatt for den type stråleforskning som omtales av Mellbye. 4 Han opplyser imidlertid at man også her i landet har anvendt røntgenkastring. Formålet med slik kastring var imidlertid ikke å oppheve fruktbarheten, men å stoppe eggstokkens hormonproduksjon hos kvinner som hadde ulike former for kreft, eksempelvis brystkreft. Bakgrunnen for dette er at en regnet med at en fortsatt produksjon av østrogenhormoner ville redusere levetiden og livskvaliteten til disse kvinnene.

Regjeringen.no benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan yte deg bedre service. Informasjonskapslene trafikk måling og optimalisering av tjenester. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å bruke nettsiden uten å godta dette. Du kan også velge å ikke godta dette. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å bruke nettsiden uten å godta dette.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

1 capture

3 Sep 2014

▼ About this capture

I intervjuet med Dagbladet påstod Mellbye at «sykehusene Gaustad, Rikshospitalet og Ullevål var involvert i stråleforskning på levende mennesker i 50-60-åra» og at han regnet med at «det i sykehusarkivene pasientjournaler fremdeles finnes bevis for at disse forsøkene har funnet sted.»

Påstandene refererer med dette til praksis fra tre meget store sykehusinstitusjoner over to tiår. Antallet pasientjournaler som stammer fra disse institusjonene i denne perioden er meget stort, og det ville ha vært en uoverkommelig oppgave for kommisjonen å skulle gå gjennom alle disse. Kommisjonen har derfor vært henvist til å foreta mer målrettede søk i journalmaterialet.

Påstandene går ut på at «åndssvake og sinnssyke ble utsatt for stråling og røntgenkastret.» Denne opplysningen er ikke direkte knyttet til den uttalelsen som navngir institusjonene og tidsfester forsøkene. Eksempelvis er det uklart om Mellbye mener at det var pasienter fra Ullevåls psykiatriske avdeling som var involvert i sykehusets forskning, eller om det var tale om pasienter fra andre avdelinger ved sykehuset eller sogar fra andre institusjoner.

Dersom det ble drevet forskning med psykiatriske pasienter ved disse institusjonene, antar kommisjonen imidlertid at det ville ha vært sannsynlig at enkelte, om ikke alle, pasienter ville ha vært innlagt der. På denne bakgrunn har kommisjonen gått gjennom et utvalg journaler fra Ullevåls psykiatriske klinikk. For denne gjennomgangen har kommisjonen lagt tre premisser til grunn. For det første har kommisjonen på bakgrunn av Mellbyes uttalelser lagt til grunn at de eventuelle forsøkene skulle involvere kastrering. Et inngrep av en slik alvorlighetsgrad kan forventes å være notert i journalen, selv når det ikke var foretatt på sykehuset. For det andre forutsetter kommisjonen at eventuelle forsøk må ha involvert et større antall pasienter. Sannsynligheten for treff øker da, selv om gjennomgangen bare tar for seg et utvalg. For det tredje forutsetter kommisjonen, på bakgrunn av erfaring fra andre land, og av det faktum at det ikke har stått fram noen vitner i ettertid, at de aktuelle «kandidatene» for en slik forskning tilhører de mest ressursvake pasientgruppene.

Når det gjelder spørsmålet om hvilken tidsperiode de aktuelle journalene skulle hentes fra, har kommisjonen måtte foreta et valg. I uttalelsen til Mellbye er de angivelige forsøkene ikke tidfestet mer nøyaktig enn til 1950 – 60-tallet. På bakgrunn av det kommisjonen vet om denne typen forsøk i USA, har kommisjonen innskrenket den aktuelle perioden til årene 1957 til 1961.

7.3.4.2 Ullevål Sykehus

Med utgangspunkt i premissene nevnt ovenfor har kommisjonens konsulent, Svein Atle Skålevåg, foretatt en journalgjennomgang fra Ullevål sykehus, psykiatrisk avdeling.

Ullevål sykehus har opplyst at det totale antall innleggelse på psykiatrisk avdeling for perioden 1957-1961 er 5907. Antall innleggelser er høyere enn antall pasienter, ettersom en rekke pasienter i perioden har hatt flere innleggelser. Journalene arkiveres etter årstall for den siste innleggelsen. Kommisjonen valgte å gå gjennom et utvalg av journaler som er arkivert i 1960, som dermed også berører innleggelser fra et tidligere tidsrom. Journalarkivet for 1960 omfatter om lag 500-600 journaler. Av disse ble 374 (175 menn og 199 kvinner) gjennomgått. Journalen for dette året var ikke arkivert i noen systematisk rekkefølge. De journalene som ble hentet ut for gjennomgang ble tatt i grupper fra hele spekteret mellom første og siste journal. Utvalget sikret derfor en viss randomisering.

Skålevåg gikk gjennom resymeene, og mappene ble også gjennomgått for å se etter separate dokumenter som vedrører eventuell eksperimentering. De løpende opptegnelsene ble derimot ikke gjennomgått, da dette ble vurdert som et for tidkrevende søk i forhold til den tid og de ressurser som stod til rådighet.

Gjennomgangen av journalene avdekket ikke forhold som er egnet til å bekrefte påstandene. Enkelte journaler har vedlagt rapport fra røntgenundersøkelse, men ingenting ved disse rapportene tyder på at undersøkelsene inngår i medisinske forsøk.

Kommisjonen har videre spesielt skrevet til Ullevål Universitetssykehus, Radiumhospitalet, Rikshospitalet og Aker Universitetssykehus, tidligere Gaustad sykehus, med en oppfordring om å undersøke om sterilisering ved røntgenstråler, eller forskning innenfor mandatet med radioaktive stråler på mennesker, har funnet sted ved institusjonen.

Ved Ullevål universitetssykehus, allmennpsykiatrisk avdeling, Dikemark, har avdelingsoverlegen forhørt seg med to tidligere sjefsleger ved avdelingen og en tidligere kollega, som hadde arbeidet 40 år ved sykehuset fra 1950. De tre uttaler at det med sikkerhet ikke fant sted slik forskning ved avdelingen. **5**

7.3.4.3 Åndssvakeregisteret

Statens konsulent i åndssvakespørsmål, overlege Ole B. Munch, begynte i 1947 en landsomfattende registrering av åndssvake gjennom opprettelsen av Sentralregister for åndssvake. Flere mapper er destruert, men en vesentlig del av registret er intakt. I overkant av 11000 registreringsnumre (fra saksnummer 197 til 11715) med underlagsmateriale og mapper for den enkelte registrerte er arkivert i Riksarkivet. Kommisjonen har gått igjennom 100 tilfeldig valgte mapper av registrerte fysisk friske menn, som var fertile i 1950- og 60-årene. Registreringen var foretatt i forbindelse med eller som en følge av, innskrivning eller søknad om inntak i åndssvakehjem eller registrering som hjelpesøkende, det vil si fordi det var grunn til å tro at vedkommende trengte særlig omsorg som åndssvak.

Mappene innholdt kortfattede opplysninger om foreldre, sinnslidelser i familien, oppvekstvilkår og sykdomsbeskrivelse. Opplysningene var ikke ajourført utover registreringstidspunktet. En av mappene inneholdt et kartotekkort fra sykehus med oversendelsespapirer. Kortet var rubrisert og en av rubrikkene gjaldt seksualinngrep. Denne var ikke kryssset av, og det var heller ikke andre holdepunkter i denne mappen eller øvrige mapper for at de registrerte var sterilisert eller kastret. Med unntak for nevnte kartotekkort og opplysninger om to andre registrerte, var temaet overhodet ikke berørt. Unntaket refererte seg for øvrig til opplysninger om en gutt født 1936, hvor det i et saksfremlegg til overlege Munch reises spørsmål om han burde kasteres som følge av voldtektsforsøk på en voksen dame i 1954. Overlegen motsatte seg kastrasjon, men foreslo sterilisering. Den andre refererer seg til en sikringsdømt «åndssvak seksualforbryter» som den samme overlegen foreslo søkt sterilisert/kastret.

Regjeringen og benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan yte deg bedre service. Informasjonskapslene omhandler teknisk drift og optimalisering av tjenesten. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller forsette å bruke nettsiden uten å godta dette. **OK**

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

▼ About this capture

1 capture

3 Sep 2014

fertil alder. Det er derfor parallelt at kjønnsorganene overhodet ikke er omfattet, og at seksuallivet med få unntak ikke er nevnt i forbindelse med sterilisering eller kasterasjon, hvis arkivet, som antydte i Dagbladet 29. april 1998, inneholdt opplysninger om stråleforskning utført på åndssvake. Etter sammenhengen skal stråleforskningen ha referert seg til «å bestråle testiklene til fysisk friske menn med røntgenstråler.»

Hertil kommer at andre og langt mer omfattende undersøkelser i journalarkivet ikke har gitt holdepunkter for at informasjon i arkivet er brukt som grunnlag for sterilisering eller kastrasjon. Det vises til den avsluttende vurdering til forprosjektet for «Sterilisering på medisinsk grunnlag og sammenheng mellom eugenikk og humangenetik», Norsk Forskningsråd november 2000, side 95, hvor det sies:

«Det er heller ikke gjort funn i Sentralkartotekets journalarkiv som tilsier at innsamlet informasjon ble brukt som grunnlag for sterilisering, eller kastrering, verken av de som ble registrert eller deres familiemedlemmer.»

Vurderingen ble foretatt etter gjennomgang av 1074 av 6724 bevarte mapper fra 1948-65. **6**

7.3.4.4 Arkiver fra Emma Hjorts Hjem

Ved fremsettelsen av påstandene om forsøk med radioaktiv stråling er det uttalt at blant annet åndssvake ble kastret. Som redegjort for under punkt 5.5.3.4, har kommisjonens konsulent, Svein Atle Skålevåg, gått gjennom journaler for åndssvake krigsbarn ved Emma Hjorts Hjem. Ved denne gjennomgangen hadde Skålevåg også fokus på om det fantes opplysninger om sterilisering/kastrering eller opplysninger om stråleforsøk. Gjennomgangen av de journalene som ble funnet gav ikke holdepunkter som kunne bekrefte påstandene om forsøk med radioaktive stråler.

7.3.5 Arkivsøk og henvendelser

7.3.5.1 Helsedirektoratet – Hygienekontoret

Påstandene om forsøk med radioaktiv stråling er alle fremsatt av Fredrik Mellbye. Mellbye arbeidet i en tyveårs periode som overlege for Hygienekontoret i Helsedirektoratet. **7** Kommisjonen antok derfor at det i arkivene etter dette kontoret kunne finnes materiale som var egnet til å kaste lys over Mellbyes påstander.

Arkivene for den aktuelle perioden er delt. Materiale fra 1945 til 1960 er avlevert til Riksarkivet og således også delvis sortert. Avleveringen omfatter i alt 34 hyllemeter. Arkivmateriale fra 1960 og utover befinner seg i et fjernarkiv for Statens Helsetilsyn, som har overtatt ansvaret for alle arkiver etter det tidligere Helsedirektoratet. Dette arkivmateriale var i mindre grad sortert, men var like fullt oversiktlig og enkelt å finne frem i.

Med utgangspunkt i arkivnøkkel og stikkordsregister har kommisjonens utredningsleder gått gjennom i alt 15 arkivbokser fra materialet som er avlevert til Riksarkivet, 46 arkivbokser fra fjernarkivet, samt enkelte spredte mapper.

Gjennomgangen har vist at det på 1950-tallet var en klar bekymring for radioaktive stråler og stoffers mulige skadevirkninger på menneskekroppen. Bekymringen knyttet seg ikke minst til den eksponering som skjedde i forbindelse med medisinsk diagnostikk og behandling. Blant annet på denne bakgrunn ble det iverksatt undersøkelser av hvilke doser som ved røntgenundersøkelser ble tilført gonadene (kjønnskjertlene). I 1957 utførte Kristian Koren og Sem Maudal en slik undersøkelse. **8** I rapporten heter det følgende om hvorledes undersøkelsen ble foretatt:

«The gonad doses were measured on a dummy, built from «Mix D» (mainly wax and polyethylene) [...] In a few cases, e.g. in mass chest radiography and in dental x-ray work, the male gonad doses were measured directly on living male persons.» **9**

Det fremgår at undersøkelsen hovedsakelig ble utført ved hjelp av en modelldukke. De få målingene av stråledoser som ble utført på mennesker synes å være opptatt i forbindelse med regulære medisinske undersøkelser. Det er således ikke holdepunkter for å si at disse pasientene ble utsatt for noen form for ekstra risiko ved dette.

Bekymringene for strålebelastning av befolkningens gonader ledet imidlertid til at man ønsket å utføre mer omfattende kartlegging. I brev av 24. desember 1957 til Hygienekontoret i Helsedirektoratet fra Finn Devik ved Statens Radiologisk-Fysiske Laboratorium redegjøres det for planer om en landsomfattende undersøkelse. Undersøkelsen skulle kartlegge belastningen som fulgte av regulære røntgenundersøkelser. Kommisjonen kjenner ikke til om en slik undersøkelse faktisk ble iverksatt, men dette synes uansett underordnet. Formålet med den aktuelle undersøkelsen var å kartlegge og systematisere data knyttet til pasienter, som av ulike årsaker var inne for røntgenbehandling.

Kommisjonen kan på denne bakgrunn vanskelig se at slike undersøkelser kan knyttes til Mellbyes påstander om at pasienter og andre ble brukt som «forskningsobjekter.» Det eneste tilfelle av forsøk på mennesker, som har vært avdekket ved gjennomgangen av Helsedirektoratets arkiv, var et forsøk med radioaktive isotoper til sirkulasjonsundersøkelser. Professor John Krog ved Zoofysiologisk Institutt ved Universitetet i Oslo, ønsket i 1969 ved hjelp av radioaktive isotoper å foreta forsøk for å måle sirkulatoriske tilpasninger til kulde ved hudsirkulasjon. Professor Krogs forsøk ble vurdert av Finn Devik ved medisinsk seksjon ved Statens Institutt for Strålehygiene. Den aktuelle undersøkelsesmetodikken ble vurdert til å innebære meget små risikomomenter. **10** Av interesse er det at Devik fremhever at det her må vises særlig aktsomhet, idet det er tale om klinisk forskning som ikke har relasjon til behandling, og at han henviser videre til retningslinjene i den såkalte Helsinki-deklarasjonen. **11**

Gjennomgangen av Helsedirektoratets arkiver har ikke avdekket forhold som er egnet til å bekrefte Mellbyes påstander.

7.3.5.2 Statens Strålevern

Som følge av at det ble innført en lov «om bruk av røntgenstråler og radium m.v.» av 18. juni 1938 vedtok Stortinget samme år å opprette «Statens fysiske kontrollaboratorium». Laboratoriet, som var lokalisert på Rikshospitalet, hadde i oppgave å føre tilsyn med bruk og installasjon av røntgen-apparater i Norge og å drive forskning innen radiologi og strålefysikk. Virksomheten ble flyttet til Radiumhospitalet i 1964, og laboratoriet skiftet da navn til «Statens institutt for strålehygiene». I 1993 ble instituttet slått sammen med «Statens atomtilsyn» under navnet «Statens strålevern.»

Regjeringen.no benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan yte deg bedre service. Informasjonskapslene Statens Strålevern har i brev av 14. mars 2002 til kommisjonen opplyst at det «aldri [har] vært utført klinisk virksomhet ved trafikkmåling og optimalisering av tjenesten. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å eller fra denne institusjonen». Dette stemmer også med opplysninger fra to tidligere ansatte i Statens Strålevern, Arne Bull og Erik Anders Westerlund. I møte med kommisjonen har begge opplyst at de ikke kjenner til forsøk på mennesker med vanlig hvis du godtar dette.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

▼ About this capture

1 capture

3 Sep 2014

opplysninger har kontrollen med bruk av isotoper vært like god hele tiden. Ikke desto mindre har radium vært brukt og blir brukt som ledd i medisinsk behandling. Slik form for bruk har Statens Strålevern, så vidt kommisjonen forstår, ikke kontroll over. Denne bruken skal følgelig ikke innrapporteres til strålevernet. Sterilisering med radioaktive stråler ville derfor ha kunnet finne sted utenfor strålevernets kontroll.

I brevet av 14. mars 2002 skriver Statens Strålevern at «eventuell korrespondanse innenfor dette feltet [trolig] ville vært rettet til medisinsk seksjon ved Statens fysiske kontrollaboratorium». På bakgrunn av denne antagelsen har arkivleder ved Statens Strålevern, Terje Sætren i følge opplysningene «gått igjennom inn- og utgående brev for Dr. med. Finn Devik, som var overlege og ansvarlig ved medisinsk/biologisk seksjon fra 1956 til 1975.» Gjennomgangen av dette materiale avdekket ikke forhold som kunne bekrefte de aktuelle påstandene.

For kommisjonen var det imidlertid viktig å få klarlagt om Statens Strålevern hadde arkivalia som kunne bidra til mer målrettet søk ved andre institusjoner. Kommisjonens konsulent, Tore Tennøe, og kommisjonens utredningsleder har i den forbindelse besøkt Statens Strålevern for å danne seg en oversikt over det aktuelle arkivmaterialet.

Forløperne til Statens Strålevern hadde omfattende og meget varierte oppgaver. Mye av arbeidet gikk ut på å føre tilsyn med bruk av radioaktive stoffer og stråler, både ved medisinsk og industriell bruk. Arkivalia knyttet til disse tilsynsoppgavene ble vurdert som mindre interessante for kommisjonen. Kommisjonens konsulent, Tore Tennøe, har imidlertid tidligere foretatt stikkprøver fra arkivalia knyttet til spesifikke sykehusinstitusjoner – eksempelvis Ullevål sykehus. Dette materialet viste seg å inneholde opplysninger om kontrollmålinger av røntgenapparater etc. På denne bakgrunn, og under hensyntagen til en avveining mellom sannsynligheten for funn og ønsket om en rasjonell tids- og ressursbruk, ble det foretatt en begrenset gjennomgang av arkivalia.

En valgte derfor å konsentrere arkivsøket til arkivalia fra Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål. Rådet ble oppnevnt ved kronprinsregentens resolusjon av 9. mars 1956. I tilrådingen fra Sosialdepartementet heter det at rådet skal være «et konsultativt råd vedrørende bruk av radioaktive stoffer i medisinen og beskyttelsestiltak overfor radioaktiv forurensning.» Videre heter det at rådet skal «gi råd i saker vedrørende strålehygiene og herunder uttale seg om i hvilke former det helsemessige kontrollarbeidet bør utbygges.» I tillegg heter det at rådet skal være «et koordineringsorgan, og bør som sådan bl.a. være til hjelp ved vurdering og behandling av søknader om tillatelse til bruk av radioaktive isotoper.» Mellbye møtte i rådet fra 1957.

Kommisjonens konsulent, Olav Njølstad, har tidligere, i forbindelse med sin studie «Under en radioaktiv himmel», gått gjennom møtereferatene fra Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål, mest systematisk for årene 1956-1963. **12** Njølstad kan ikke huske at han i den sammenheng kom over opplysninger av interesse for kommisjonens granskningsfelt. Imidlertid var Njølstads fokus den gang et annet enn kommisjonens, og det ble således funnet påkrevet å gå gjennom det aktuelle materialet på nytt.

Materialet fra Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål er samlet i syv protokoller som dekker perioden mars 1956 – november 1966. Hver protokoll inneholder en fortegnelse over samtlige inntatte dokumenter.

Gjennomgangen av protokollene viser at Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål hadde et bredt sakstilfang. Det er på det rene at rådet i betydelig grad var opptatt av hvilken stråleeksponering ulike befolkningsgrupper ble utsatt for – både som følge av nedfall av radioaktive stoffer, i forbindelse med røntgenundersøkelser og yrkesmessig eksponering. Gjennomgangen har imidlertid ikke avdekket forhold som er egnet til å bekrefte Mellbyes påstander.

7.3.5.3 Forsvarets forskningsinstitutt

Kommisjonens konsulent, Olav Njølstad, har gått gjennom arkiver fra Forsvarets forskningsinstitutt (FFI). **13** Gjennomgangen har vist at FFI på 1960-tallet innledet en type undersøkelser som etterhvert skulle utvikle seg til et omfattende strålingsbiologisk forskningsprogram med den langsiktige målsetting å utvikle metoder for «reversering av strålesyke». Forskingen ble igangsatt etter anmodning av Stortinget (Stortingsmelding nr. 5, 1960-61) og foregikk i regi av Avdeling for toksikologi (TOX). Forskingen var basert på dyreforsøk. Det finnes ingen indikasjoner på at forsøk ble utført på mennesker.

7.3.6 Utenlandske kilder

7.3.6.1 Innledning

Kommisjonen har tidligere redegjort for arbeidet til den amerikanske granskningskommisjonen «The Advisory Committee on Human Radiation Experiments». **14** Erfaringene fra denne amerikanske granskningen har vært av stor generell interesse for kommisjonen. De ulike forsøkene som ble avdekket har vært illustrerende for hvilke type forsøk kommisjonen eventuelt kunne tenkes å avdekke at også hadde funnet sted i Norge.

Viktigst for kommisjonen har det imidlertid vært at påstandene på dette punkt gjør en kobling mellom norsk og amerikansk forskning. Som nevnt under punkt 7.1, er det påstått at norske forskere har deltatt i menneskeforsøk med radioaktiv stråling. Også uttalelser fra Mellbye kan taes til inntekt for dette, ved at han i nevnte intervju, på direkte spørsmål, bekrefter at det var samarbeid mellom Norge og USA.

7.3.6.2 Henvendelser

Kommisjonen tilskrev derfor Jonathan D. Moreno, som arbeidet som spesialkonsulent for den amerikanske granskningskommisjonen. Moreno er trolig en av dem som har best oversikt over det samlede materialet omfattet av den amerikanske granskningen.

I sin henvendelse til Moreno spurte kommisjonen særskilt om informasjon om forbindelser mellom amerikansk og norsk forskning. Moreno kunne imidlertid fortelle at han ikke kunne huske særskilte referanser til slike forbindelser. Samtidig presiserte han at dette nok ikke var forhold som komiteen hadde fokusert spesielt på.

Regjeringen.no benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan yte deg bedre service. Informasjonskapslene vil bli lagret på din enhet og vil hjelpe oss med å forbedre nettstedet vårt og optimalisere tjenestene våre. Du kan fjerne eller deaktivere disse informasjonskapslene når som helst, men dette kan påvirke bruken av nettstedet vårt. For mer informasjon om vår bruk av informasjonskapsler, se vår [privatlivspolitikk](#). Du kan fjerne eller deaktivere disse informasjonskapslene når som helst, men dette kan påvirke bruken av nettstedet vårt. For mer informasjon om vår bruk av informasjonskapsler, se vår [privatlivspolitikk](#).

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG SEP OCT

◀ 03 ▶

2013 2014 2015

▼ About this capture

1 capture

3 Sep 2014

that any responsible agency has conducted such investigations of such kind in Norway.»

Kommisjonen har vært i kontakt med Jon B. Reitan, som i sin tid besvarte henvendelsen fra den amerikanske kommisjonen. Reitan kunne fortelle at det den gang ble gjort en rekke undersøkelser i egne arkiver, men at det ikke ble avdekket forhold som kunne indikere norsk deltagelse i slike forsøk. Reitan kunne videre fortelle at det uansett ikke ville være gitt at det i arkivene etter Statens Strålevern ville kunne finnes opplysninger om slike forsøk. Etter hans opplysninger var strålevernmyndighetene, i begynnelsen av granskningsperioden, lite involvert i den medisinske bruk av radioaktive stråler ved sykehusinstitusjonene.

7.3.6.3 Human Radiation Experiments-basen

I forbindelse med den amerikanske granskningen, har The Departement of Energy etablert The Office of Human Radiation Experiments, som blant annet har fått i oppgave å gjøre granskningsmaterialet tilgjengelig for offentligheten. I den anledning har kontoret opprettet den såkalte HREX-basen. Internettbasen, som ligger fritt tilgjengelig på <http://hrex.dis.anl.gov/>, inneholder mer enn 250 000 sider med dokumenter, som på en eller annen måte er knyttet til den amerikanske granskningen.

I Dagbladets artikkel fra 30. april 1998 er det påstått at basen inneholder informasjon om norske forskeres deltagelse i menneskeforsøk. **15** Utover dette er påstandene i artikkelen ikke konkretisert. Kommisjonen har henvendt seg til journalisten bak oppslaget, Kjell Persen, med en forespørsel om ytterligere opplysninger knyttet til dette. Persen har besvart denne henvendelsen og navngitt tre norske forskere, Kåre Rodahl, Steffen Birkeland og Lorentz Eldjarn, som alle skal være omtalt i databasen.

For å etterprøve opplysningene har kommisjonen selv foretatt søk i basen. Søkene er foretatt dels med de tre navnene som søkekriterium, dels med mer generelle søkekriterium, som eksempelvis «Norway». Kommisjonens utredningsleder og kommisjonens konsulent, Olav Njølstad, har gått gjennom en omfattende mengde dokumenter knyttet til disse treffene.

Ett enkelt søk med «Rodahl» som søkekriterium gir 150 treff. Flere av disse treffene refererer til en rekke underliggende dokumentsider, men felles for samtlige treff er at de synes å referere til én og samme sak: I perioden fra august 1955 til februar 1957 utførte det amerikanske luftforsvarets daværende Arctic Aeromedical Laboratory (AAL) en studie av skjoldbruskkjertelens funksjon ved menneskelig akklimatisering til kulde. Studien som, innebar bruk av jod131, et radioaktivt sporstoff, til måling av skjoldbruskkjertelens aktivitet, ble utført på 121 personer – hvorav 102 var urfolk fra Alaska, mens 19 var militærpersonell. Prosjektet ble ledet av dr. med Kåre Rodahl, som er norsk. Rodahl utførte studien i samarbeid med blant annet nordmannen Gisle Bang.

Formålet med forskningsprosjektet synes å ha vært å kartlegge mulige problemer som amerikanske militært personell kunne erfare ved operasjoner i Arktis. **16**

Det aktuelle forskningsprosjektet har vært gjenstand for omfattende granskning. For det første ble prosjektet gransket av en særskilt komité, kalt «Committee for Evaluation of Air Force 1950s Human Health Testing in Alaska Using Radiactive Iodine131». Denne komiteen var nedsatt av the National Research Council og the Institue of Medicine på bakgrunn av et lovvedtak i Kongressen. Komiteen har publisert sine resultater i rapporten «The Arctic Aeromedical Laboratory's Thyroid Function Study – A Radiological Risk and Ethical Analysis». For det andre ble prosjektet, som ledd i de omfattende amerikanske granskningene som beskrevet under punkt 3.10, også gransket av den amerikanske «Advisory Committee on Human Radiation Experiments». Begge de to granskningene konkluderer med å rette en viss kritikk mot prosjektet.

The Committee on Evaluation of 1950s Air Force Human Health Testeing in Alaska Using Radioactive Iodine131 skriver i sitt oppsummerende og anbefalende kapittel følgende om den medisinske risikoen ved studien:

«After examining the records, analyzing the health risks, and talking with the research participants as well as researchers, the Committee concludes that in all probability the AAL thyroid study caused no physical harm to the subjects.» **17**

Når det gjelder de etiske aspektene ved studien, er komiteen derimot mer kritisk, idet den uttaler:

«From an ethical perspective, the Committee concludes that the Alaska Natives who participated and, to a lesser extent, the military research subjects were wronged. Although the AAL thyroid function study was conducted according to generally accepted scientific and medical procedures of the times, there was a specific violation of existing ethical standards because information on the I131 tracer was not disclosed. Thus the Alaska Natives and military subjects were not fully informed about the nature and risk of the research. This omission was wrong, even though the risk of harm was believed at the time to be nonexistent and has since been determined to be extremely low.» **18**

Komiteen legger i sin vurdering videre vekt på at de av deltagerne som var urfolk fra Alaska på den tiden hadde liten kjennskap til moderne medisinsk vitenskap og at det eksisterte så vel språklige som kulturelle barrierer mellom forskere og deltagere. **19**

The Advisory Committee on Human Radiation Experiment kommer i stor utstrekning til de samme konklusjoner. **20**

I forhold til mandatets og påstandenes utforming, synes den omtalte studien i Alaska langt på vei å falle utenfor kommisjonens arbeidsfelt, selv om det altså deltok norske forskere. Kommisjonen har derfor ikke søkt å foreta noen selvstendig vurdering av dette prosjektet. Imidlertid har kommisjonen vært i kontakt med Kåre Rodahl, som ledet den aktuelle studien. Rodahl kunne bare i liten grad tilføre nye opplysninger om denne studien, men han understreket at den hadde hatt klare positive medisinske virkninger for de deltagende urfolkene fra Alaska. Som følge av undersøkelsene ble det påvist flere tilfeller av struma blant urfolkene, noe som blant annet ledet til at en sørget for tilførsel av jodholdig salt til disse områdene.

Øvrige søk i basen, eksempelvis på navn som Birkeland og Eldjarn, har ikke avdekket forhold av betydning for kommisjonens mandat.

Kommisjonen finner imidlertid grunn til å påpeke at basen inneholder et brev datert 6. desember 1965 fra en W.H. Cloyd, med tittel «The Health of the Human Subject in the Atomic Energy Research Establishment». Dette er et dokument som kan være av interesse for de som er interessert i historien om radioaktiv stråling og optimalisering av tjenesten. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å vanlig hvis du godtar dette.

http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040 AUG SEP OCT
 3 Sep 2014 2013 2014 2015

approach to certain types of [radert ut] [...].

På grunn av de mange overstrykningene og utdreringene er det ikke uten videre enkelt å fastslå hva dette brevet omhandler, heller ikke å se hva referansen til Norge innebærer. Kommisjonen er imidlertid kjent med at den Carl Heller som tilskrives, midt på 1960-tallet drev forskning for å undersøke hvordan radioaktive stråler påvirket den mannlige forplantningsevnen. Forsøkene ble utført ved at testiklene til testpersonene ble bestrålt med røntgenstråler. Testpersonene, som samtykket til forsøket, var innsatte, hentet fra Oregon State Prison. The Advisory Committee on Human Radiation Experiment har vurdert Hellers forskning og retter klare innvendinger mot denne – særlig fra et etisk perspektiv **21**.

På bakgrunn av det kommisjonen vet om Hellers forskning, kan det tyde på at brevet omhandler en innsatts forespørsel om kastrering. Henviseingen til at denne innsatte har et «problem», er usikker. Det kan ha vært tale om et generelt adferdsproblem, men kan mer spesielt også vært et problem knyttet til abnorm kjønnsdrift, mot hvilket et kastrasjonsinngrep kan være til hjelp. **22** Referansen til Norge kan i denne sammenheng innebære en henvisning til en særskilt metode for kastrering, som, i følge opplysningene i brevet, ikke lenger skal være tillatt her i landet. Det har imidlertid ikke lyktes kommisjonen å bringe ytterligere klarhet i dette.

7.4 Oppsummering av granskningen av påstandene om forsøk med radioaktive stråler

Kommisjonens granskning har ikke avdekket forhold som kan bekrefte påstandene referert under punkt 7.1. For kommisjonen er det således stadig uklart hva disse påstandene bygger på. Påstandene er uløselig knyttet til det intervju Fredrik Mellbye i 1998 gav til Dagbladet. Hensett til at intervjuobjektet på det aktuelle tidspunkt var over åtti år gammel, og at intervjuet ble tatt opp under ett år før han døde, har kommisjonen vært tvunget til å stille spørsmål ved om Mellbye på den tiden, som en følge av alderdomssvekkelse, kan ha kommet med uttalelser som han ikke hadde dekning for. Som nevnt under punkt 7.1, har kommisjonen forespurt den journalisten, Kjell Persen, som i sin tid opptok intervjuet, om disse forholdene. Han forteller at han var særskilt oppmerksom på om Mellbye var «åndsfrisk», og at han fant grunn til å feste lit til Mellbyes opplysninger. På dette punkt har kommisjonen fått divergerende opplysninger. Fra flere ulike kilder har kommisjonen mottatt opplysninger som kan tyde på at Mellbye på dette tidspunkt var preget av alderdom. Dette er et forhold som således kan ha vært mulige feilkilder i forhold til de uttalelser Mellbye kom med i nevnte intervju.

¹ Se punkt 3.10 om denne granskningen.

² Se punkt 7.3.5.2 om Statens Råd for Strålehygieniske Spørsmål.

³ Etter det kommisjonen kjenner til, finnes det ikke noe samlet arkiv for disse to organene, men en rekke dokumenter finnes i arkivene etter Helsedirektoratet, se 7.3.5.1 nedenfor.

⁴ Brev av 29. november 2002 fra Per E. Børdahl til kommisjonen.

⁵ Brev fra Ullevål Universitetsykehus til kommisjonen, 4. august 2002.

⁶ Haave, Per og Giæver, Øyvind, Norges Forskningsråd, et forprosjekt, Sterilisering på medisinsk grunnlag og sammenhengen mellom eguenikk og humanetikk. s 16.

⁷ Se punkt 7.3.1.

⁸ Rapporten med resultater fra undersøkelsene ble sendt medlemmene av Statens Råd i Strålehygieniske Spørsmål i brev av 20. august 1957.

⁹ Op. cit.

¹⁰ Brev av 19. juni 1969 fra Statens Institutt for Strålehygiene til Professor John Krog.

¹¹ Se punkt 1.2.2.1.

¹² Njølstad, Olav, *Under en radioaktiv himmel: Norge og atomprøvespregningene 1955-63*, i Forsvarsstudier nr. 3, 1996.

¹³ Se punkt 4.2.7.2.

¹⁴ Se punkt 3.10.

¹⁵ Se punkt 7.1.

¹⁶ Committee on Evaluation of 1950s Air Force Human Health Testing in Alaska Using Radioactive Iodine-131, *The Arctic Aeromedical Laboratory's Thyroid Function Study: A Radiological and Ethical Analysis*, Washington D.C. 1996, s. 8.

¹⁷ Op. cit s. 62.

¹⁸ Op. cit.

¹⁹ Op. cit.
 Regjeringen.no benytter informasjonskapsler (cookies) slik at vi kan yte deg bedre service. Informasjonskapslene trafikk måling og optimalisering av tjenesten. Du kan lese mer om vår bruk av informasjonskapsler eller fortsette å vanlig hvis du godtar dette.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2003/nou-2003-33/8.html?id=149040>

Go

AUG

SEP

OCT

◀

03

▶

2013

2014

2015

▼ About this capture

[1 capture](#)

3 Sep 2014

Advisory Committee on Human Radiation Experiments, New York and Oxford 1996, kap. 9.

²² Slike inngrep utføres også i dag, se lov om sterilisering av 3. juni 1977 nr. 57 kap. III.

Bla i dokumentet: < [6 Elektroder](#) | [1 Litteraturliste](#) > | [Dokumentets forside](#)